

Дімітрій Задорін

МОВА МАСОВОГО АРХІТЕКТУРНОГО ПОСТМОДЕРНУ

DOI:10.15407/mics2022.01.214
УДК 141.3+72.01«1980»

ЕДИНБУРЗЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
DZADORIN@GMAIL.COM; D.A.ZADORIN@SMS.ED.AC.UK

Анотація. Протиставляючись архітектурі капіталістичного Заходу, нібито заплутаного в стилях, радянська архітектура заявляла про своє походження з соціальної сфери. Якщо простежувати внутрішню природу змін в архітектурі 1980-х років у СРСР, то це потрібно робити не через запозичену концепцію постмодернізму, а через аналіз розробок у дизайні його найбільш соціального прояву — масового житла. Досі радянська архітектура в першу чергу зводилась до еволюції стилів. Більш розширене прочитання зосереджується на переході від соцреалізму до складного дизайну середовища проживання людини після хрущовських реформ у будівництві. Однак і ця трансформація відбулася в рамках систематизації будівель, представленої загальносоюзною системою найменування типової архітектури, або Номенклатурою. Система, що впроваджувалась з 1947 року, надавала індекси типовим проектам усіх видів будівель; у ній кожному типовому дизайну було виділено своє специфічне положення. Отже, Номенклатура могла б описати все середовище проживання людини. У середині 1980-х років система найменувань зробила подальші кроки, щоб задовольнити диверсифікацію дизайнів шрифтів, що дедалі зростала, призначаючи нові індекси, які були довгими та кодифікували більше параметрів, підриваючи власні географічні та тимчасові ієрархії. Різноманітність розглядали як кількісну проблему, яку Номенклатура успішно вирішила. Вона виявилася достатньо гнучкою, щоб послідовно приписувати індекси будь-якому — не обов'язково типовому — дизайну. Хоча масове житло зникло з архітектурного дискурсу під час перебудови, стандартизована архітектура прожила найбільш плідний і систематичний період у своїй історії. Всеохопна й потужна Номенклатура, тим не менш, розвалилася з падінням Радянського Союзу. Централізація дизайну виявила свою найважливішу передумову, яку в пострадянському світі неможливо було зберегти.

Ключові слова: Номенклатура, система назв, систематизація, архітектурний постмодерн, централізація проектування, стандартизована архітектура, масове житло.

Dimitrij Zadorin

THE LANGUAGE OF MASS ARCHITECTURAL POSTMODERNITY

DOI:10.15407/mics2022.01.214
УДК 141.3+72.01«1980»

UNIVERSITY OF EDINBURGH
DZADORIN@GMAIL.COM / D.A.ZADORIN@SMS.ED.AC.UK

Abstract. Setting itself off against the architecture of the capitalist West, allegedly tangled in styles, Soviet architecture claimed its origins in the social realm. If one is to trace the intrinsic nature of changes in the architecture of the 1980s in the USSR, it is to be done not through the borrowed concept of postmodernism, but through the analysis of the developments in the design of its most social manifestation — mass housing. So far, Soviet architecture has primarily been whittled down to the evolution of styles. A more advanced reading focuses on the shift from Socialist Realism to the complex design of the human habitat following Khrushchev's reforms in construction. However, even this transformation took place within the framework of building systematization, represented by the all-Union system of naming for standard architecture, or the Nomenclature. The system, implemented since 1947, assigned indexes to type designs of all building types; within it, every type design was allocated its specific position. The Nomenclature could thus describe the whole human habitat. In the mid-1980s, the naming system made further steps to meet the growing diversification of type designs by assigning new indexes which were longer and codified more parameters, undermining vested geographical and temporal hierarchies. The diversity was treated as a quantitative problem, which the Nomenclature successfully solved. It proved flexible enough to consistently ascribe an index to any — not necessarily type — design. Although mass housing disappeared from the architectural discourse during Perestroika, standardized architecture enjoyed the most fruitful and systematic time in its history. So all-encompassing and everlasting, the Nomenclature nevertheless collapsed with the fall of the Soviet Union. The centralization of design proved its most fundamental precondition, which in the post-Soviet world was impossible to retain.

Keywords: Nomenclatura, naming system, systematization, architectural postmodernity, design centralization, standardized architecture, mass housing.

ВСТУП

Для Андрія Іконнікова історія західної архітектури від середини ХІХ сторіччя і пізніша — це все історія міфів (Ikonnikov, 1982)¹. Міф приховував капіталістичну реальність, яку розривали соціальні суперечності. Усі архітектурні прориви, породжені сміливим прагненням трансформувати суспільство, зрештою вироджувалися у стилі. Утім, коли Захід у 1970-х охопила чергова криза капіталізму, віра у «систему», схоже, зазнала краху, а справжня реальність от-от мала відкритися. Настав час зреагувати на це й архітектурі, проте через занепад вона не спромоглася на щось краще, ніж постмодернізм. На фоні руйнації великих ідей архітектура вдалася до візуальних ігор та символізму.

Однак ситуація на Заході у 1970-х повторилася в Радянському Союзі у 1980-ті (Anderson, 1998, pp. 24–36)². Тут посилення економічної кризи навіть призвело до падіння комуністичного проекту. Радянська архітектура часів перебудови, як вважали, також відтворювала візуальні експерименти попереднього десятиліття в Європі й Сполучених Штатах. Але так гадали іноземці. У самому ж Радянському Союзі архітектура не потребувала міфів — вона ж бо була закорінена в реальності. Суть радянської архітектури — на противагу капіталістичній західній — вбачали у соціальній сфері, а мова архітектури мала хіба що доносити «глибокий ідеологічний смисл». І смисл цей полягав не в архітектурних шедеврах, а у величезному потоці стандартизованої архітектури. Саме масова житлова забудова, дещо розбавлена будівлями громадського призначення, утворювала середовище існування радянської людини.

INTRODUCTION

For Andrei Ikonnikov, the history of Western architecture from the mid-nineteenth century onwards is that of myths (1982)¹. The myth concealed a capitalist reality torn apart by social contradictions. Every architectural breakthrough, ambitious to transform society, degenerated eventually into a style. However, as another capitalist crisis hit the West in the 1970s, the belief in the “system” seemed to have collapsed; the reality was finally about to be laid bare. The time was ripe for architecture to respond, but immersed in despondency, it could not come up with anything better than Postmodernism. With big ideas crumbled, architecture reverted to visual games and symbolism.

But what had been the 1970s for the West proved to be the 1980s for the Soviet Union (Anderson, 1998, pp. 24–36)². Here, the aggravating economic crisis even led to the fall of the communist project. Soviet architecture during Perestroika likewise is believed to have replicated visual experiments of the preceding decade in Europe and the United States. But this is a view from without. From within, Soviet architecture did not need a myth — it walled in reality. Its essence — as opposed to that of the capitalist West — was seen in the

Замість того, щоб уникати такої непривабливої сфери архітектури, слід прийняти її, — і це допоможе зрозуміти, чим насправді був радянський архітектурний постмодерн.

МОВА АРХІТЕКТУРНОЇ МОДЕРНОСТІ

Чарльз Дженкс, зводячи мову архітектури до екстер'єру і візуальних значень, вважав, що «сучасна архітектура» (архітектура модерної доби / modern architecture) зазнала невдачі через брак комунікативних рис/якостей (Jencks, 1977, p. 7). Бруно Зеві також нарікав на брак послідовної модерної мови архітектури (Zevi, 1978, pp. 3–6). Зеві, затятий критик регресивних постмодерних тенденцій, намагався дати визначення «постійних величин» модерної архітектури у найбільш антикласичному ключі, без звернення до лінгвістичних метафор Дженкса. Для Зеві архітектура — це про комунікацію, байдуже, «є це мовою чи ні». Радянська стандартизована архітектура говорила власною мовою. Чи була ця мова архітектурною — питання дискусійне, але семантика у ній, безумовно, наявна.

Ця мова була системою індексів, або Номенклатури, яка охоплювала усі типові проекти: від житла і фабрик до об'єктів зв'язку і сільськогосподарських споруд. За винятком лінійних елементів інфраструктури, як от дороги чи комунальні служби, ця система могла описати усе штучно створене середовище людського існування/мешкання. Архітектори легко спілкувалися з владою, використовуючи ці переліки та каталоги типових проектів (іл. 1, 2), в яких було вказано ключові технічні дані та (у випадку каталогів) креслення. У цих індексах ніщо не позначало архітектурної мови, принаймні так, як її розумів Дженкс, але те, що виходило в результаті, не

social realm, and the architectural language was merely to communicate “profound ideological content”. This content was not in architectural masterpieces but in the bulk of standardized architecture. It was mass housing diluted with some civic buildings that constituted the habitat of the Soviet person. Instead of shunning this unattractive territory of architecture, we should embrace it as the source for our understanding of what Soviet architectural postmodernity was really about.

THE LANGUAGE OF ARCHITECTURAL MODERNITY

Charles Jencks, reducing the architectural language to the exterior and visual meanings, attributed the failure of Modern Architecture to the lack of communicative qualities (Jencks, 1977, p. 7). Bruno Zevi also lamented the lack of a consistent modern language of architecture (Zevi, 1978, pp. 3–6). But, a fervent critic of regressive postmodern tendencies, he tried to define the “invariables” of modern architecture in the most anticlassical key without reverting to Jencks’ linguistic metaphors. To him, architecture

¹ А. В. Іконніков — провідний радянський теоретик та історик архітектури. Саме йому радянський читач до великої міри завдячує знайомством із британською та американською архітектурою. Серед радянських видань історії західної архітектури його огляд є, мабуть, найбільш репрезентативним.

² Порівняння між 1970-ми на Заході й 1980-ми у Радянському Союзі добре ілюструє біографія Жана-Франсуа Ліотара, його концепція метанаративів і перехід від «лівих» до «правих».

¹ Ikonnikov was a leading Soviet architectural theorist and historian. He is largely known for introducing British and American architecture to the Soviet reader. His survey of the history of Western architecture is likely the most representative Soviet account of the kind.

² The comparison between the 1970s in the West and the 1980s in the Soviet is well illustrated by the biography of Francois Lyotard, his concept of metanarratives and his shift from “left” to “right”.

Іл. 1

Нагромадження багатоквартирних будинків різних періодів побудови на Домбровці/Кунцевщині, Мінськ. Зліва направо: 3А-ОПБ (2007), 3А-ОПБ (2000), М-90 (1990), М-464 (1990), М-464У-1 (2004) (Дімітрій Задорін, 2014)

Fig. 1

Bricolage of blocks of flats from different periods in Dambrouka/Kuntsaushchyna, Minsk. From left to right: 3A-OPB (2007), 3A-OPB (2000), M-90 (1990), M-464 (1990), M-464U-1 (2004). (Dimitrij Zadorin, 2014)

Іл. 2

Сторінка з «Переліку типових проектів», які використовували, щоб спростити комунікацію архітекторів і влади (Перечень типовых проектов жилых зданий для строительства в сельской местности: Пс 01-2. (1976). Москва)

12

Номер типового проекта	НАИМЕНОВАНИЕ И КРАТКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОВОГО ПРОЕКТА	Климатический район, подрайон, расчетная наружная t°С	Организация, разработавшая проект, и дата ввода проекта в действие	Организация, распространяющая проект
Серия 48				
Наружные стены несущие из керамзитобетонных панелей. Перекрытие из железобетонных панелей. Полное инженерное благоустройство. Для строительства в районах сейсмичностью 8 и 9 баллов				
СЕКЦИОННЫЕ ДОМА				
Двухэтажные:				
111-48-6с	Четырехсекционный дом на 16 квартир (трехкомнатных 3Б-8, четырехкомнатных 4Б-8). Жилая площадь 721 м ² . Общая площадь, приведенная 1145 м ²	ІВ, ІІВ, ІІА, ІІБ, ІІВ, ІVГ —20, —25, —30	Киргизгипросельхоз, 1972 г.	Казахский филиал ЦИТП
111-48-5с	Трехсекционный дом на 12 квартир (трехкомнатных 3А-6, четырехкомнатных 4А-6). Жилая площадь 516 м ² . Общая площадь, приведенная 808 м ²	ІВ, ІІВ, ІІА, ІІБ, ІІВ, ІVГ —20, —25, —30	Киргизгипросельхоз, 1972 г.	Казахский филиал ЦИТП
ДВУХЭТАЖНЫЕ БЛОКИРОВАННЫЕ ДОМА				
141-48-3с	Двухквартирный дом с пятикомнатными квартирами 5А в двух уровнях. Жилая площадь 116 м ² . Общая площадь, приведенная 189 м ²	ІВ, ІІВ, ІІА, ІІБ, ІІВ, ІVГ —20, —25, —30	Киргизгипросельхоз, 1972 г.	Казахский филиал ЦИТП
141-48-4с	Двухквартирный дом с пятикомнатными квартирами 5Б в двух уровнях. Жилая площадь 123 м ² . Общая площадь, приведенная 203 м ²	ІВ, ІІВ, ІІА, ІІБ, ІІВ, ІVГ —20, —25, —30	Киргизгипросельхоз, 1972 г.	Казахский филиал ЦИТП
ОДНОЭТАЖНЫЕ ДОМА				
181-48-1с	Двухквартирный дом с трехкомнатными квартирами 3А. Жилая площадь 77 м ² . Общая площадь, приведенная 134 м ²	ІВ, ІІВ, ІІА, ІІБ, ІІВ, ІVГ —20, —25, —30	Киргизгипросельхоз, 1972 г.	Казахский филиал ЦИТП
181-48-2с	Двухквартирный дом с трехкомнатными квартирами 3Б. Жилая площадь 80 м ² . Общая площадь, приведенная 142 м ²	ІВ, ІІВ, ІІА, ІІБ, ІІВ, ІVГ —20, —25, —30	Киргизгипросельхоз, 1972 г.	Казахский филиал ЦИТП

Fig. 2

A page from a List of Type Designs, which were used for concise communication between architects and authorities. (Перечень типовых проектов жилых зданий для строительства в сельской местности: Пс 01-2 (1976). (Moscow)

обов'язково виявлялося астилярною будівлею. Чимало помпезних споруд сталінської доби, як і постмодерні експерименти, теж мали такі індекси. Якщо модернізм був художньою відповіддю на модерність, то такі будівлі були модерністю, з якої усунули модернізм. Радянська стандартизована архітектура говорила архітектурною мовою модерності.

Потужна і всеохопна, Номенклатура тим не менше була завуальованою, прихованою за стилістичними змінами та культурними парадигмами. У жодному джерелі годі знайти чіткого пояснення принципів надання цих індексів, не кажучи вже про походження системи надання назв серій чи смислу їхнього існування; цю Номенклатуру не можна було вивчити в жодному закладі. Мова систематизації залишалася неясною навіть для тих, хто консультувався нею.

Відтоді мало що змінилося, оскільки науковці мову стандартизованої архітектури не досліджували. Натомість вони воліли переказувати історію радянської архітектури як послідовність стилів, в останнє десятиліття зосереджуючись на періоді 1960-х — початку 1980-х, або, як сказали б тепер, на періоді радянського модернізму. Інколи навіть здається, що єдине, що треба знати про радянську архітектуру, — це відправну точку цього періоду — постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 4 листопада 1955 року «Про усунення надмірностей у проектуванні і будівництві». На пізніші зрушення уваги звертають менше: наприклад, на відмову від хрущовського функціоналізму на користь більш індивідуалізованої архітектури у середині 1960-х (Zadorin, 2020) або на перехід до постмодернізму в часи перебудови.

Утім, на думку радянських теоретиків, радянська архітектура мала розвиватися аж ніяк *не* в напрямі еволюції стилів. Їм потрібна була ідея, яка

би більш послідовно пов'язала надто очевидні стилістичні пертурбації. Тому визначення соціалістичного реалізму як методу, а не як стилю виявилось в цьому сенсі дуже корисним. Новий етап радянської архітектури з 1950-х і далі мали характеризувати відомі технічні інновації — заводське виготовлення збірних конструкцій та масове виробництво, а також соціальні науки, які оживали після злісної сталінської атаки на раціоналізм. Нова парадигма полягала в комплексному проектуванні середовища існування. Це було середовище як наукова *система*, що було проголошено основною рисою, яка відрізняла соціалістичну архітектуру від західної³.

У прагненні тотальності зовнішній вигляд уже не був основним, як за сталінського еклєктизму. Номенклатура, мова системи, допомогла дистанціюватися від візуального ще далі, — і нагородою за це була логічність. Але система найменувань була не так про гру чисел, як про надання кожному типовому проекту його окремого місця в загальній ієрархії. Крім того, Номенклатура, з часу запровадження у 1947 році, коли сталінська архітектура була в zenіті, розвивалася за власними закономірностями, тимчасом як нові керівники держави та стилі приходили і відходили. Тож Номенклатура утворювала структуру, в межах якої не тільки стилі могли змінювати один одного, а й навіть соціалістичний реалізм поступався системному середовищу існування. Тому щойно ми підходимо до царини стандартизованої архітектури, то стикаємося з Номенклатурою, яка панує над усім.

ПОВОРОТ ДО ПОСТМОДЕРНУ

Те, як радянська архітектура відповіла на модерністський рух у 1980-х, мабуть, подібно до ранішої західної реакції: вона повторювала і раці-

was about communication, no matter “whether it is a language or not.” Soviet standardized architecture spoke the language of its own. Whether it was architectural is a matter of debate, but semantic it was, no doubt.

This language was a system of indexes, or the Nomenclature, assigned to all typeable designs, ranging from residential buildings to factories to objects of communication and agriculture. Save for the linear elements of infrastructure, e. g. roads and public services, it was thus a system capable of describing the whole artificially created human habitat. Architects readily spoke indexes with authorities through lists and catalogs of type designs (Fig. 1, 2), which listed key technical data and — in the case of catalogs — drawings. Nothing in the index codified architectural language, at least as Jencks understood it, but the products were not necessarily astylar buildings. Many pompous Stalinist edifices, as well as postmodern experiments, had their index, too. If Modernism was an artistic response to modernity, then this was modernity with Modernism excluded. Soviet standardized architecture spoke the architectural language of modernity.

Powerful and totalizing, the Nomenclature was nevertheless covert, hidden behind stylistic changes and cultural paradigms. In no source can we find a coherent explanation of the principles of index assignment, let alone the naming system's origins or *raison d'être*; neither there existed a school to learn the Nomenclature. The language of systematization remained obscure even to its users.

Not much has changed ever since, as scholars have ignored studying the language of standardized architecture. Instead, we prefer to retell the story of Soviet architecture as a sequence of styles, focusing in the past decade on the 1960s early 1980s period, or Soviet Modernism, as we would say today. It even seems as if its alleged starting point — the 1955 decree “On the Elimination of Excesses” — is the only thing to know about Soviet architecture. Later transitions are less accentuated. Such is the repudiation of Khrushchev's functionalism for a more individualized architecture in the mid-1960s (Zadorin, 2020). Such is the shift to Postmodernism around Perestroika.

The stylistic evolution, however, was exactly how Soviet theorists did not want to see the progress of Soviet architecture. They required a concept that allowed for more continuity

³ Із 1960-х років і пізніше цю нову парадигму обговорювали у своїх працях чимало теоретиків архітектури, зокрема й Іконніков. Наприклад, див. оцінку Михайлом Баркіним ідіосинкразії соціалістичної архітектури (Barkhin, 1979, pp. 191–199).

оналістський, містоцентричний/містоорієнтований європейський підхід, і американський консюмеризм. Проте цікавіше, що ж сталося з тим, що радянська архітектурна теорія вважала справді соціалістичною архітектурою, — тим, що формувало систему життєвого середовища людей. Чи прийняла ця архітектура — з усім її масовим виробництвом, бюрократією та надмірною централізацією проектування — індивідуалізацію і плюралізм? Якою буде ця архітектура з префіксом «пост-», що народжувалася з архітектурного модерну?

На візуальному рівні зародки мови архітектурного постмодерну справді можна побачити у деяких типових проектах із середини 1980-х і далі. Важка пластичність пізнього радянського модернізму поступилася більш пласким мотивам; можна побачити і повернення до історичних форм, серед яких найпопулярнішими були арки (іл. 3, 4). Ці елементи ставали відверто декоративними, порівняно зі стандартизованими «сараями». Вентурі би триумфував⁴.

Московські інститути проявили ініціативу, створюючи найбільш виразні «постмодерні» проекти (іл. 5). За десять років вони таки стануть типовими серіями, капітально перебудовуючи виробничу лінію житлового будівництва у російській столиці. Цю модель перейняли і сотні міст колишнього СРСР. Але наприкінці 1980-х, коли радянська імперія все ще була цілісною, про якийсь масовий модернізм годі було й говорити. Будівельна галузь усе ще не могла оговтатись після непростого переходу до третього покоління типового будівництва, введення якого у практику (після представлення у 1972-му) забрало ціле десятиліття (Meuser & Zadorin, 2015). Врешті-решт, радянська реальність і була міфом.

⁴ Роберт Вентурі протиставляв модерністичні будівлі-«качки» постмодерним «прикрашеним сараям»; в останніх комунікативне повідомлення було штучно прилаштовано до архітектурної коробки.

between all too apparent stylistic perturbations, and the definition of Socialist Realism as a method rather than style came out handy. The new stage of Soviet architecture from the 1950s onwards was to be characterized by the well-known technological innovations — prefabrication and mass production, but also by social sciences, resuscitated after the malicious Stalinist assault on rationality. The new paradigm was the complex design of the habitat. It was the habitat as a scientific *system*, which was claimed to be the principal feature of socialist architecture as opposed to that of the West.

In the drive towards totality, the appearance now clearly lost its hegemony, which it had wielded under Stalinist eclecticism. The Nomenclature, the language of the system, helped distance itself even further away from the visual. Consistency was the reward. But the naming system was not so much about the game of numbers, as about granting every type of design a particular position in the design hierarchy. Moreover, since its introduction in 1947 at the climax of Stalinist architecture, the Nomenclature followed its own line of development, seeing new leaders and styles come and go. The Nomenclature thus provided

Іл. 3

Історичні форми, нав'язані модерністському «сараяю». Серія М-464У-1 на Дамбровці, Мінськ, 2009 (Дімітрій Задорін, 2016)

Іл. 4.

Серія М-464У-1, вид зблизка. Каменная Горка, Мінськ (Дімітрій Задорін, 2014)

a framework in which not only styles could change one another, but also Socialist Realism gave in to the systematic habitat. Therefore, as soon as we enter the realm of standardized architecture, we must face the Nomenclature, the master of the habitat.

THE POSTMODERN BEND

The responses to the Modern Movement in Soviet architecture in the 1980s must have followed Western patterns earlier on, replicating both the rationalist, city-oriented European approach and American consumerism. More interesting, however, is what happened to what Soviet architectural theory itself considered true socialist architecture — one shaping the system of the human habitat. How would this architecture, residing in mass production, bureaucracy, and design over-centralization, treat individualization and pluralism? What was the architecture with the prefix “-post” originating in architectural modernity?

At the visual level, the germs of postmodern architectural language can indeed be seen in some type of designs from about the mid-1980s onwards. Heavy plasticity of late

Fig. 3

Historic forms imposed on a modernist “shed”. Series M-464U-1 in Dambrouka, Minsk, 2009. Dimitrij Zadorin, 2016

Fig. 4

Close-up of M-464U-1 in Kamennaya Horoka, Minsk, 2010. Dimitrij Zadorin, 2014

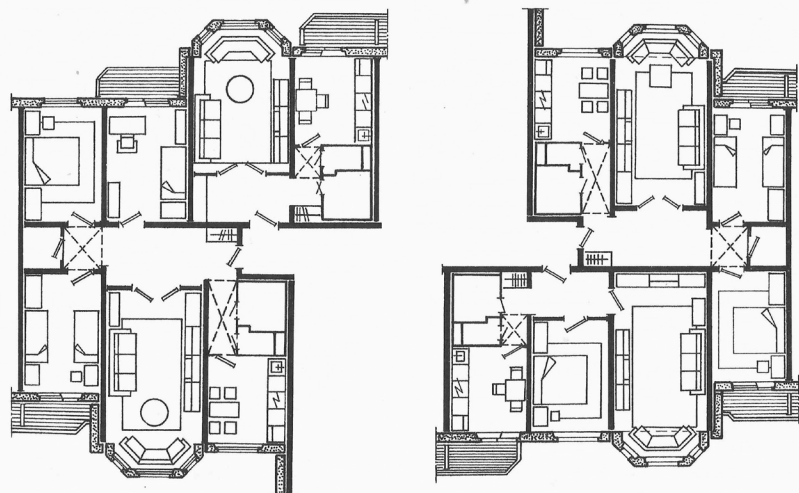

Іл. 5

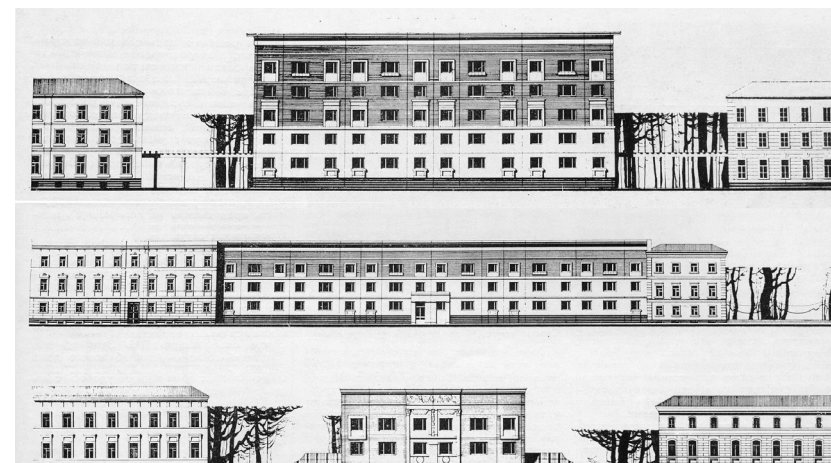
Нова житлова серія від Московського науково-дослідного і проектного інституту типології, експериментального проектування (МНИИТЭП), кінець 1980-х. Цю пропозицію використовували як прототип для нової виробничої лінії житлового будівництва у всьому колишньому Радянському Союзі з кінця 1990-х і пізніше (*Архитектура: Работы проектных и научных институтов Москвы 1984–1988 гг.* (1991). Москва: Стройиздат)

Fig. 5

A new housing series by MNIITEP of the late 1980s. This proposal was used as a prototype for a new production line of housing series across the former Soviet Union from the late 1990s onwards. (*Архитектура: Работы проектных и научных институтов Москвы 1984–1988 гг.* (1991). Москва: Стройиздат)

Із типологічного погляду, радянське постмодерне масове житлове будівництво мало чим могло похвалитися. У всьому Східному блоку 1980-ті ознаменували повернення до старої центральної частини міста. Після зведення там нового житла давно занедбані ділянки мали повернутися до життя. У НДР великопанельна будівельна промисловість успішно відповіла на виклик, чудовим прикладом чого є Альтштадт у Ростокі. У метрополії — Радянському Союзі — спроби взятися за середмістя залишалися на папері (Іл. 6) (Кордо, 1980). Навіть перспективну нову серію КОПЕ, «міська маневреність» якої давала змогу «танцювати» довкола старих будівель, реалізували тільки в умовах щільної забудови на околицях Москви.

Іл. 6

Пропозиція вклюдження блоку будинків серії П-46 у наявну забудову вулиці (*Архитектура СССР, 1980, 9, 27*)

Soviet Modernism gave way to flatter motives; one observes a return to historical forms, with arches being the most popular. (Fig. 3, 4) These elements grew overtly decorative against the standardized “sheds.” Venturi could triumph⁴.

Moscow institutes took the lead in delivering the most pronouncedly “postmodern” proposals. (Fig. 5) Ten years later these would finally become type series, overhauling the housing production line of the Russian capital. Hundreds of cities across the former USSR followed the model. But back in the late 1980s, with the Soviet empire still intact, no mass postmodernism was possible. The construction industry was still rehabilitating from a stressful transition to the Third Generation of industrialized housing, which — introduced in 1972 — took a decade-long route into practice (Meuser & Zadorin, 2015). After all, Soviet reality *was* a myth.

Typologically, Soviet postmodern mass housing had even less to boast of. Across the Socialist Bloc, the 1980s marked a return to the inner city, whose long-neglected areas were to be revitalized with new housing. In the GDR, the large-panel industry successfully met the challenge, of which Rostock Altstadt is a great example. In the metropolitan Soviet Union, the

⁴ Robert Venturi set off modernist “ducks” against postmodernist “decorated sheds,” whose communicative value was artificially attached to the architectural box.

Fig. 6

Proposals for inserting the blocks of series P46 into an existing street. (*Архитектура СССР, no. 9, 1980, p. 27*)

Тож проникнення постмодерної стандартизованої радянської архітектури, принаймні стильове і типологічне, було неглибоким. Постмодерна мова (в її звичному розумінні) не змогла подужати всюдисущого конвеєру житлового будівництва. Але на глибшому рівні все інакше. Окрема мова, мова систематизації, — уже існувала. І радянський архітектурний постмодерн можна ефективно вивчати саме завдяки інтонаціям цієї мови.

Коли радянська архітектура почала повертати до постмодернізму, діяло друге видання Номенклатури. Його представили на початку 1960-х як переглянуту оригінальну редакцію 1947 року. Обидва видання прагнули об'єднати усі радянські типові проекти «під одним дахом», але у другому до надання назв підійшли гнучкіше, оскільки семантичну частину назви проекту було відокремлено від цифрової частини. Кожна серія і типовий проект, з яких вона складалася, мали порядковий номер. Семантичний префікс (ФТМ) приєднувався до індексу, який позначав типологію та метод будівництва проекту. У вигляді формули індекс типового проекту виглядав так: *ФТМ-с-п*, де *Ф* позначало функцію, *Т* — типологію, *М* — метод будівництва, *с* — номер серії, а *п* — номер проекту.

Мірою розвитку стандартизованої архітектури Номенклатура намагалася засвоїти інновації, влітаючи відповідні суфікси в індекси типових проектів. Насправді, друге видання Номенклатури виявилось настільки гнучким щодо змін, що навіть знайшло рішення, як позначати блок-секції — найбільш радикальну новацію у житлових проектах із часів запровадження серійного методу проектування наприкінці 1940-х. На відміну від індексів типових проектів, індекси блок-секційних будівель не мали префікса ФТМ, а перед номером проекту стояв нуль (0) або ж формула (*с-0б*).

attempts to enter the city center remained on paper (Fig. 6) (Kordo, 1980). Even the promising new series КОРЕ, whose “urban maneuverability” allowed the buildings to “dance” around old houses, ended up in high-density developments on the periphery of Moscow.

Thus, the penetration of the postmodern into Soviet standardized architecture, at least as far as style and typology are concerned, was skin-deep. The postmodern language — in its common understanding — broke its teeth on the ubiquitous housing conveyor. But a different image emerges on a deeper level. There had already been a language of its own, the language of systematization. And it is through the inflection of that language that Soviet architectural postmodernity can effectively be examined.

The moment Soviet architecture began to bend towards postmodernism, the Nomenclature was in its Second edition. It had been introduced in the early 1960s as a revision of the original Nomenclature from 1947. Both editions aimed at summoning all Soviet-type designs under one “roof,” but the Second edition granted more naming flexibility, which it owed to the separation of the semantic part from the general index. Each series and type design, from which

Остання радянська версія Номенклатури 1984 року збіглася в часі із входженням постмодерних тенденцій у радянську архітектуру. Відтоді кожен житловий типовий проект називали за формулою *ФТМ-с-п(.в)* (*.рз*).*рр*, а кожен блок-секцію — *с-0б(.в)(.рз).рр* (іл. 7, 8). Тут *с* позначає номер серії, *п* — номер проекту, *б* — номер блок-секції, *.в* — варіант, *.р* — регіон, а *.рр* — дві останні цифри року створення проекту. І *.в*, і *.р* брали в дужки як необов'язкові елементи.

Що вражає у цій «постмодерній» Номенклатурі — це довгі номери проектів, в яких могло поєднуватись до трьох суфіксів. Звісно, оскільки блок-секції були безумовно найпоширенішим типом житлової забудови міст наприкінці 1970-х, ці суфікси до певної міри компенсували брак семантичного навантаження цифрової частини індексу блок-секцій. Але довгі номери проектів також можна розглядати і як мірило значень, які вважали важливим повідомити. Суфікс року (*.рр*), який раніше вживали, щоб вказати на останню модифікацію первинного проекту, тепер додавали до всіх індексів. Пріоритет оригіналу було втрачено, часову ієрархію порушено. Регіональний суфікс (*.рз*) свідчив про визнання неймовірного регіонального розмаїття країни, що було нагальною потребою, зважаючи на дедалі більшу кількість незначних модифікацій, які впроваджували на місцевому рівні. Проект, отже, уже міг переміщуватися в часі й просторі, лише змінюючи суфікси. Нарешті, був ще суфікс, що позначав версію (*.в*), куди входило усе різноманіття варіантів, які не вписувалися у два попередні суфікси.

Враховуючи це, Номенклатура — мова систематизованого життєвого середовища — намагалася взяти під контроль дедалі більше розмаїття,

the series was composed, got an ordinal number. A semantic prefix (FTM) was then appended to the index, encoding the type design's typology and construction method. Expressed in a formula, the type design index was *FTM-n-d*, where *F* is for function, *T* typology, *M* construction method, *n* series number, and *d* design number.

As standardized architecture developed, the Nomenclature tried to assimilate innovations by concatenating suffixes to the type design index. In fact, the Second edition of the Nomenclature proved to be so resilient to the challenges that it managed to come up with a solution for notating block sections, the most radical innovation in housing design since the introduction of the serial method of design in the late 1940s. Unlike the type design index, the block section index had the no FTM prefix, and the type design number was preceded by a zero (0), or, expressed in a formula, *n-0b*.

The last Soviet version of the Nomenclature, introduced in 1984, coincided well with the infusion of postmodern tendencies in Soviet architecture. From this time onwards every residential type design was named *FTM-n-d(v)(rз)yy* and every block section *n-0b(v)(rз)yy*. (Fig. 7, 8)

Іл. 7

Типовий проект 144-216-31.89 із відчутними постмодерними мотивами (Строительный каталог 1-5-90)

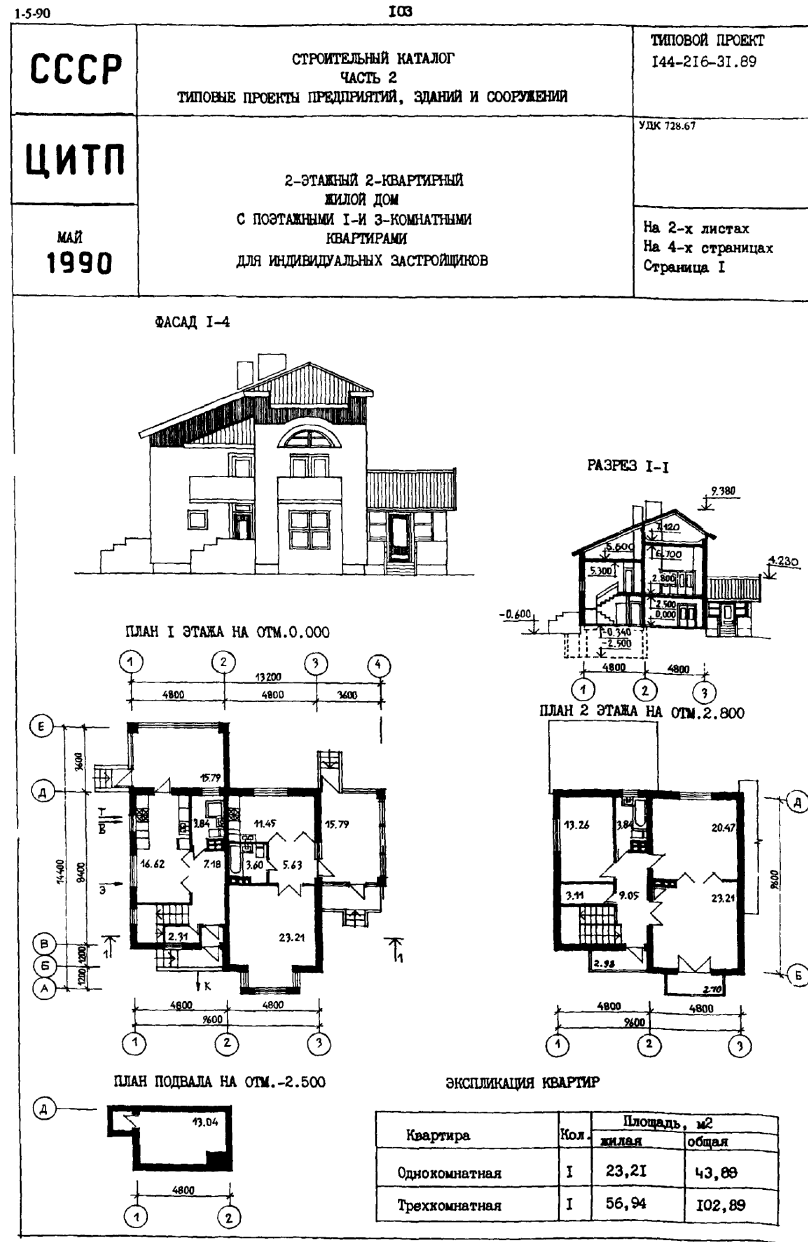
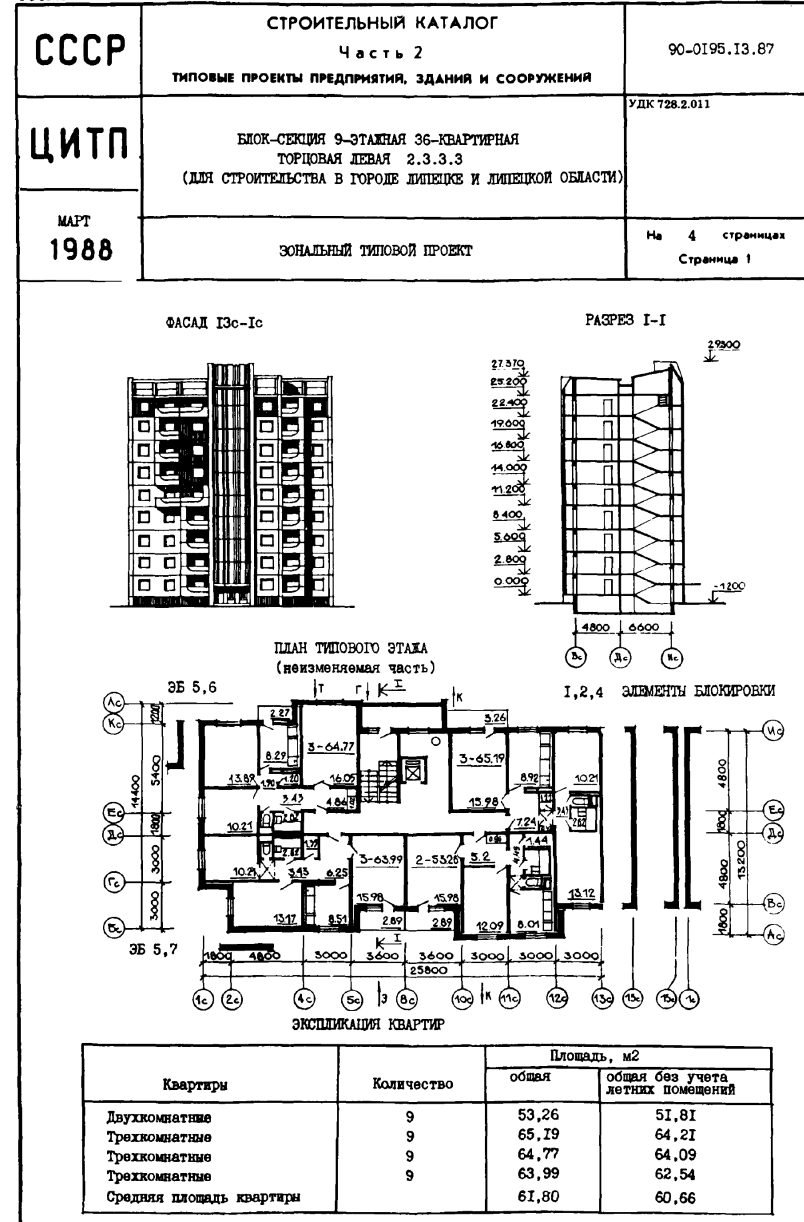

Fig. 7

Type design 144-216-31.89 with conspicuous postmodern motives. (Stroitelnyi katalog 1-5-90)

1-3-88 том 3

23

приписуючи йому відповідні індекси. Цю строкатість сприймали як кількісну проблему, яку успішно розв'язувала Номенклатура. Мова Номенклатури виявилася достатньо гнучкою, щоб наділити кодом будь-який типовий проект і, що найважливіше, — зробити це у логічний і змістовний спосіб, претендуючи на примовку «Нема такого проекту, який не можна було б відповідно назвати». Звісно, поширення нових типових проектів у поєднанні з гнучкістю Номенклатури загрожувало неконтрольованим поділом на підтипи. Навіть проекти для одноразового зведення могли мати власний індекс. Це становило ризик для самої ідеї стандартизації, але не для здатності контролювати її другу природу.

МОДЕРНІЗМ БЕЗ КІНЦЯ

Прямий бунт проти радянського модернізму в другій половині 1980-х відбувався паралельно з вилученням стандартизованої архітектури з архітектурного дискурсу. Утім, парадоксально, що це водночас був і найбільш плідний період, коли житлове будівництво досягло чи не найвищого рівня у світовій історії⁵. Тож призначення шифрів для типових проектів ніколи не відбувалося настільки послідовно. Радянський модернізм увібрив постмодерні архітектурні течії без щонайменших поступок. Наслідки цієї перемоги повсюди бачимо і сьогодні. Достатньо поглянути на житловий комплекс «Центр-2» на сході Москви, щоб помітити, як «усі умови для комфортного життя» — школи та парк у пішій доступності, і навіть той факт, що будівництво було доведено до кінця, — зберігають слід повоєнного уявлення про державу загального добробуту (іл. 9). Підсумок усього цього: сфор-

⁵ Пік масового житлового будівництва припав на 1988 рік, коли було зведено 132,3 мільйона квадратних метрів. Повний огляд див. у: (Народное хозяйство в СССР в 1990 г. Статистический ежегодник. (1991), с. 175; Народное хозяйство СССР за 70 лет. (1987), с. 508).

Here *n* is series number, *d* design number, *b* block section number, *v* variant, *r* region, and *yy* two last digits of the year. Both *v* and *r* have been put in brackets because they were optional.

What is striking about this “postmodern” Nomenclature are long design numbers, with up to three concatenated suffixes. Of course, with the block section being by far the most popular housing typology in cities since the late 1970s, the suffixes were to an extent compensation for the lack of semantics in the block section index. But long design numbers can also be seen as a gauge of values that were considered important for communication. The year suffix (*yy*), used previously to indicate later modifications of the original design, was now included in all indexes. The precedence of the original was lost; the temporal hierarchy was broken. The regional suffix (*r3*) acknowledged the country’s enormous regional diversity — an exigency given the growing number of minor modifications implemented at a local level. A design could now move around in time and space just changing suffixes. Finally, there was a version suffix (*v*), which absorbed diversity the other two suffixes could not handle.

мульована у 1970-х ідея Маклуена про масову кастомізацію не витримала перевірки реальністю. Виробляти однакове, а не різне — і досі дешевше (Jencks, 2011).

Проте Номенклатура — це інша річ. Розпад Радянського Союзу супроводжувався крахом централізованої системи проектування. Колишні князьки стали новими царьками, а місцеві «неуки» прийшли до керма Номенклатури на місцях. Прагнення систематично приборкувати типові проекти нікуди не поділося, але, не підкріплена належним рівнем знань, Номенклатура уже скочувалася в хаос імпрровізації. Потужна система, яка була основою сучасності, руйнувалася. Радянська стандартизована архітектура увійшла у добу постмодерну.

Іл. 9

Нові будівлі з сімейства П-44 у житловому комплексі «Центр-2», Железнодорожный, Московська область, 2020 (www.dsk1.ru)

That being so, the Nomenclature, the language of the systematized habitat, tried to keep the quickly growing diversity under control by assigning indexes. The diversity was treated as a quantitative problem, which the Nomenclature successfully solved. The language proved flexible enough to ascribe an index to any type design and, more importantly, to do it in a coherent and meaningful fashion, laying claim to the adage “There is no design that cannot be properly named.” The proliferation of new type designs, of course, assisted by the flexibility of the Nomenclature, ran risks of the uncontrolled division of types. Even one-off buildings could end up having their own index. This might have endangered the very idea of standardization, but not the capacity to control the second nature.

A NEVER-ENDING MODERNITY

The brutal revolt against Soviet Modernism in the second half of the 1980s went hand in hand with the expulsion of standardized architecture from the architectural discourse. Yet paradoxically, it was also its most fruitful period, with the highest rates of housing con-

Fig. 9

New buildings of the P44 pedigree in Tsentri-2 Residential Complex, Zheleznodorzhnyi, Moscow Region, 2020. www.dsk1.ru

REFERENCES

- Anderson, P. (1998). *The Origins of Postmodernity*. Verso.
- Barkhin, M. G. (1979). *Arkhitektura i gorod: Problemy razvitiia sovetskogo zodchestva*. Moskva: Nauka.
- Ikonnikov, A. V. (1982). *Zarubezhnaia arkhitektura: Ot "novoï arkhitektury" do postmodernizma*. Moskva: Stroiizdat.
- Jencks, C. (1977). *The Language of Post-Modern Architecture*. Rizzoli.
- Jencks, C. (2011). *The Story of Post-Modernism*. Wiley.
- Kordo, N. (1980). Problemy stroitelstva v slozhivshikhsia raionakh Moskvy: Nomenklatura planirovochnykh elementov. *Arkhitektura SSSR*, 9, 26–29.
- Meuser, P., & Zadorin, D. (2015). *Towards a Typology of Soviet Mass Housing*. DOM Publishers.
- Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1990 g. (Statisticheskii ezhegodnik)*. (1991). Finansy i statistika.
- Narodnoe khoziaistvo SSSR za 70 let*. (1987). Moskva: Finansy i statistika.
- Zadorin, D. (2020). Dom ustarevshikh proektov. *Leta.Today*. Retrieved from <https://belpromproekt.leta.today>.
- Zevi, B. (1978). *The Modern Language of Architecture*. Australian National University Press.

⁵The peak in housing construction with 132.3 million square meters was reached in 1988. For a full overview, compare: (Narodnoe Khoziaistvo SSSR v 1990 g. (Statisticheskii Ezhegodnik), 1991, p. 175; Narodnoe Khoziaistvo SSSR Za 70 Let, 1987, p. 508)

struction in world history⁵. Likewise, the assignment of type design indexes had never been so consistent. Soviet Modernity absorbed postmodern architectural trends without making even wee concessions. The results of that victory are still ubiquitous today. It is enough to look at the residential complex Tsentr-2 to the east of Moscow, to see how “all conditions for a comfortable life” — schools and a park at a walkable distance, and the very fact that the blocks have been completed — retain the scent of a post-war welfare state. (Fig. 9) The bottom line is that McLuhan’s idea of mass customization, formulated in the 1970s, does not stand reality. It is still cheaper to produce the same than different (Jencks, 2011).

The Nomenclature, however, is a different story. The fall of the Soviet Union was accompanied by the collapse of the centralized system of design. Former dukes became new kings; local “illiterates” took over the reins of the Nomenclature on the ground. The urge to name type designs systematically did not go away, but without expertise, the Nomenclature was plunging into the chaos of improvisation. The powerful system that held modernity had fallen into pieces. Soviet standardized architecture entered postmodernity.